

Robert Syrwid

Dzieje olsztyńskiego popiersia Stefana Jaracza

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 3, 363-373

2005

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Robert Syrwid

Dzieje olsztyńskiego popiersia Stefana Jaracza*

Powstanie stałej sceny polskiej w Olsztynie po wojnie, wiąże się z osobą Stanisława Wolickiego (1892–1963), aktora i reżysera, pierwszego dyrektora placówki¹. W wyniku starań miejscowego środowiska kulturalnego, skupionego wokół Wojewódzkiego Urzędu Informacji i Propagandy Okręgu Mazurskiego, Wolicki, będący wówczas inspektorem w Departamencie Teatru Ministerstwa Kultury i Sztuki, otrzymał 4 września 1945 r. nominację na wspomniane stanowisko z jednoczesnym poleceniem organizacji teatru i skompletowania jego zespołu². Po półtoramiesięcznych poszukiwaniach, dyrektorowi udało się pozyskać grupę dwudziestu pięciu aktorów teatrów polskich z Wilna i Lwowa, ale także scen krakowskich, lubelskich i warszawskich oraz ponad trzydziestu pracowników zespołu technicznego i administracji. Łącznie wraz z rodzinami cały personel liczył pod koniec października 1945 r., siedemdziesiąt pięć osób³.

Inauguracja działalności teatru olsztyńskiego odbyła się 18 listopada 1945 r., a była to premiera sztuki Gabrieli Zapolskiej *Moralność pani Dulskiej*, w reżyserii Artura Młodnickiego, ze scenografią Wiesława Makojnika⁴.

*Zmieniona wersja referatu „Z gipsu i z brązu. Kilka uwag do dziejów olsztyńskiego popiersia Stefana Jaracza” przedstawionego 18 XI 2005 r. na sympozjum „Jaracz od deski do deski” z okazji „osiemdziesięciolecia założenia stałej sceny teatralnej i sześćdziesięciolecia istnienia Teatru im. S. Jaracza w Olsztynie” zorganizowanym przez Teatr im. S. Jaracza oraz Instytut Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie pod patronatem rektora UWM prof. dr. hab. Ryszarda Góreckiego i prezydenta miasta Olsztyna Czesława J. Małkowskiego.

1 Por. *Słownik biograficzny teatru polskiego 1765–1965*, Warszawa 1973, ss. 804–805; T. Oracki, *Twórcy i działalność kultury w województwie olsztyńskim 1945–1970. Materiały biograficzne*, Olsztyn 1975, ss. 197–198. Zob. też J. Segiet, *Świat Eugenii Śnieżko-Szafnaglowej. Opowieść o ludziach Teatru im. Stefana Jaracza w Olsztynie*, Olsztyn 1983, s. 15; J. Śliwińska, *To nie jest rozstanie. Rozmowa ze S. Wolickim*, Głos Koszaliński, 1962, nr 300 z 16 XII; S. Zajkowska, *Pan Stanisław*, Głos Koszaliński, 1963, nr 275 z 16–17 XI.

2 R. Tomczyk, *Teatr olsztyński w latach 1945–1948*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie (dalej: KMW), 1975, nr 3, ss. 289–290.

3 S. Wolicki przyjechał do Olsztyna 20 X 1945 r. – E. Lenkiewicz, *Pod patronatem Stefana Jaracza, Kalendarz Olsztyna 2002*, pod red. T. Śrutkowskiego, R. IV, Olsztyn 2002, ss. 185–186; R. Tomczyk, op. cit., s. 290. Siedzibą był przedwojenny gmach teatru otwartego 29 IX 1925 r. przy ówczesnej Hindenburgstrasse (obecnie 1 Maja), wzniesionego jako „Der Treudank” (dar wdzięczności) dla mieszkańców miasta za okazaną wierność państwu niemieckiemu w piątą rocznicę plebiscytu. Na inaugurację pierwszego sezonu teatralnego wystawiono wówczas *Fausta* Johanna Wolfganga Goethego, z Emestem Theilingiem, dyrektorem placówki w latach 1925–1942, w roli głównej. Autorem projektu budowy gmachu teatru był architekt August Feddersen (1881–1947). Zob. J. Chłosta, *O kulturze Olsztyna w latach 1920–1939*, w: *Olsztyn 1953–2003*, pod red. S. Achremczyka i W. Ogrodzińskiego, Olsztyn 2003, s. 374; S. Piechocki, *Dzieje olsztyńskich ulic*, Olsztyn 1998, s. 151; A. Rzempołuch, *Architektura i urbanistyka Olsztyna 1353–1953. Od założenia miasta po odbudowę ze zniszczeń wojennych*, Olsztyn 2005, s. 134. C. Grabowska (*Olsztyn na starych pocztówkach*, Olsztyn 2003, s. 228) i E. Lenkiewicz (op. cit., s. 184) nie wskazując źródła informacji, podają, że otwarcie gmachu teatru nastąpiło 12 VII, zaś premierowe przedstawienie *Fausta* odbyło się 25 IX 1925 r.

4 Wojewódzki Urząd Informacji i Propagandy w Olsztynie przekazał administrację obiektu dyrektorowi teatru 25 X 1945 r. Por. Archiwum Państwowe w Olsztynie (dalej: APO), Urząd Pełnomocnika Rządu na Okręg Mazurski 1945–1946,

Nadanie placówce imienia oraz wzniesienie pomnika patrona sceny naprzeciwko gmachu teatru stanowiło jeden z pierwszych celów, jaki postawił sobie dyrektor Wolicki⁵. O wyborze Stefana Jaracza przesądziły różne względy. Najważniejsza wydaje się jednak istota działalności aktorskiej i postawa społeczna Jaracza, egzemplifikowana w znanym wezwaniu: „Żądam od każdego teatru służby ideowej”, a rozumianym przezeń jako socjalistyczne przesłanie do tworzenia „teatru dla mas”. Tę ideę starał się urzeczywistniać w całej swojej działalności artystycznej, czego najpełniejszy wyraz dał w latach trzydziestych XX w., kierując „Ateneum”, teatrem robotniczym na warszawskim Powiślu⁶. Wpływ na decyzję Wolickiego miał też fakt wspólnych korzeni ideowych i zaangażowanie w ruchu socjalistycznym, jak również jego osobista znajomość z Jaraczem, zawiązana podczas pracy w Teatrze Polskim w Kijowie w latach 1917–1918⁷.

Bezpośrednią inspiracją do wystąpienia o uczczenie pamięci Jaracza była z pewnością jego śmierć w sierpniu 1945 r., która odbiła się szerokim echem zarówno w środowisku kulturalnym, jak i całym społeczeństwie polskim⁸. Imię patrona zostało przyjęte spontanicznie, za aprobatą zarówno władz administracyjnych, jak i przy akceptacji społecznej. Świadczy o tym używanie go, od samego niemal początku istnienia teatru, w oficjalnym nazewnictwie instytucji, sygnowanym w dokumentach i korespondencji służbowej oraz tytułach plakatów i artykułów prasowych⁹.

Formalne przyznanie placówce imienia Stefana Jaracza nastąpiło dopiero 16 lipca 1946 r., kiedy uchwałą Miejskiej Rady Narodowej postanowiono „teatr olsztyński umiastowić i nadać mu oficjalną nazwę »Miejski Teatr im. Stefana Jaracza w Olsztynie«”. Kontrolę nad jego działalnością

sygn. 390/64, k. 203. Protokół zdawczo-odbiorczy spisany 25 X 1945 r. pomiędzy Wojewódzkim Urzędem Informacji i Propagandy a dyrekcją Teatru im. S. Jaracza w Olsztynie. Protokół podpisali: ze strony WUIP – naczelnik Marian Poloński, ze strony Teatru – S. Wolicki. Por. R. Tomczyk, op. cit., ss. 290–293. Wśród autorów istnieją rozbieżności co do osoby reżysera przedstawienia. Według Elżbiety Lenkiewicz (op. cit., s. 186), Andrzeja Wakara (*Olsztyn. Dzieje miasta*, Olsztyn 1997, s. 234) i jubileuszowej publikacji Wydawnictwa „Pojezierze” (*XV lat Teatru im. Stefana Jaracza na Warmii i Mazurach*, pod red. E. Martuszewskiego, T. Trepanowskiego i J. Żulkwy, Olsztyn 1960) miał być nim Stanisław Miłski. W pracach C. Browińskiego (*Olsztyn 1945–1970*, Olsztyn 1974, s. 66), B. Łukaszewicza (*Olsztyn 1945–1985. Zapis czterdziestolecia*, Olsztyn 1987, s. 24) oraz artykule R. Tomczyka (op. cit., s. 292) i maszynopisie jego rozprawy doktorskiej (Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, Zbiory Specjalne, sygn. R-650/1, Teatr na Warmii i Mazurach w latach 1945–1975, Gdańsk 1975, s. 36) wymienia się natomiast Artura Młodnickiego.

5 Skwerowi przy ul. 1 Maja przywrócono w 2003 r. dawną historyczną nazwę placu Trzech Krzyży. Nazwa pochodzi od trzech drewnianych krzyży ustawionych dla uczczenia pochowanych tam mieszkańców miasta, zmarłych w wyniku epidemii dżumy w latach 1710–1711, por. J. Jasiński, *Olsztyn w latach 1772–1918*, w: *Olsztyn 1353–2003*, ss. 159–160. Warto wspomnieć, że popiersie Jaracza zostało ustawione niemal dokładnie w miejscu, na którym, do 1945 r. stała wzniesiona latem 1895 r. brązowa statua „Kriegerdenkmal” ku czci żołnierzy niemieckich poległych pod Sedanem w czasie wojny francusko-pruskiej 1870–1871. Statua umieszczona na granitowym cokole przedstawiała żołnierza unoszącego rozwiany sztandar – ibidem, s. 279; C. Grabowska, op. cit., ss. 346–347; S. Piechocki, op. cit., s. 141.

6 Por.: E. Krasieński, *Teatr Jaracza (Ateneum 1928–1939)*, Warszawa 1970.

7 R. Tomczyk, *Teatr olsztyński*, s. 306. Autor, powołując się na cytowaną już rozmowę J. Śliwińskiej ze S. Wolickim, pisze, że ten ostatni zetknął i zaprzyjaźnił się z Jaraczem podczas pracy w kijowskim Teatrze Polskim w latach 1918–1919. W rzeczywistości Jaracz wyjechał z Kijowa do Warszawy już w początkach sierpnia 1918 r. Por. E. Krasieński, *Stefan Jaracz*, Warszawa 1976, ss. 65–66.

8 S. Jaracz zmarł 11 VIII 1945 r. w Otwocku i został pochowany trzy dni później w Alei Zasłużonych na warszawskich Powązkach. W dniu pogrzebu we wszystkich teatrach ogłoszono żałobę, a w uroczystościach pogrzebowych wzięty udział tysiące mieszkańców stolicy. Kilka dni przed śmiercią, 6 sierpnia, Jaracz przesłał na ręce organizatorów pierwszego powojennego Zjazdu Związku Artystów Scen Polskich, rękopis swojego referatu pt. „Stare narowy i nowe zagadnienia”, określanego później mianem „testamentu artystycznego”, w którym zawarł on swe przemyślenia na temat roli aktora i teatru w „budowie kultury narodu” – W. Natanson, *Stefan Jaracz*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, s. 605. Zob. też: E. Krasieński, op. cit., ss. 193–195.

9 Por. R. Tomczyk, *Teatr olsztyński*, s. 291; A. Wakar, *Z notatek i z pamięci*, w: *XX lat Teatru im. Jaracza*, pod red. E. Martuszewskiego, Olsztyn 18 XI 1965 r., s. 14.

gospodarczą i artystyczną powierzono komisji oświatowej¹⁰. Jaracz pozostał patronem teatru na stałe, niezależnie od późniejszej zmiany jego prawnego usytuowania jako instytucji publicznej, kiedy to 19 kwietnia 1949 r. został, zarządzeniem ministra kultury i sztuki upaństwowiony i tym samym wyłączony spod kurateli władz samorządowych¹¹.

Dokładnie nie wiadomo, kiedy Wolicki wystąpił oficjalnie do władz miejskich z inicjatywą budowy pomnika Stefana Jaracza. W piśmie dyrektora z 1 kwietnia 1946 r. do MRN w Olsztynie znalazła się informacja, że już wcześniej prowadził on rozmowy w sprawie jego wykonania z olsztyńskim rzeźbiarzem Janem Kubickim. Popiersie miało być wykute w białym marmurze, a cokół w granicie. Wolicki planował odsłonięcie rzeźby na 9 czerwca 1946 r., łącząc to wydarzenie z przyjazdem do Olsztyna delegacji dziennikarzy prasy polskiej. Zwracał się z prośbą do Prezydium MRN o przyznanie „kredytów na ten cel”, jak również o pomoc w pozyskaniu odpowiednich środków finansowych w Ministerstwie Ziem Odzyskanych¹².

W odpowiedzi Prezydium MRN na posiedzeniu 11 maja 1946 r. podjęło uchwałę o udzieleniu teatrowi subwencji na prace związane z wykonaniem popiersia i cokołu, z zaznaczeniem jednak, że początkowo zostaną uruchomione środki finansowe w wysokości jedynie 25% całości sumy, która nie mogła przekroczyć 50 tys. zł. Wstrzeźliwość władz samorządowych wynikała z braku przedstawienia całkowitego kosztorysu planowanych robót, a także już wcześniejszego wypłacenia teatrowi kwoty 50 tys. zł na bieżące potrzeby¹³.

Ustawienie popiersia Jaracza postanowiono wpisać w ramy znacznie ważniejszego wydarzenia. 8–10 czerwca 1946 r. zorganizowano w Olsztynie wojewódzkie obchody Święta Ludowego. Impreza ta, planowana przez Naczelny Komitet Wykonawczy Polskiego Stronnictwa Ludowego na 9 czerwca – pierwszy dzień Zielonych Świąt i zarazem początek ogólnopolskich obchodów pięćdziesięciolecia ruchu ludowego – została wykorzystana przez partie obozu komunistycznego jako ważny element rozgrywki propagandowej przed zapowiedzianym na 30 czerwca Głosowaniem Ludowym. Już 4 czerwca Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Olsztynie zakazał oficjalnie komórkom PSL inicjowania pochodów i obchodów. Jednocześnie do programu uroczystości olsztyńskich organizowanych pod hasłem: „Święto Ludowe – świętem całego świata pracy”, którego formalnym organizatorem miało być „sojusznicze” Stronnictwo Ludowe, włączono impre-

10 APO, Zarząd Miejski w Olsztynie 1945–1950 (dalej: ZM), sygn. 411/4, k. 382. Protokół posiedzenia MRN w Olsztynie z 16 VII 1946. Uchwałę tę zatwierdziło Prezydium Olsztyńskiej Wojewódzkiej Rady Narodowej własną uchwałą na posiedzeniu w dniu 11 XII 1946 r., por. R. Tomczyk, *Teatr olsztyński*, s. 296, przyp. 32.

11 Kronika Olsztyna 1945–1950, zapisał i wydał A. Wakar, Olsztyn 1972, s. 131. Do 1 IX 1949 r., teatr był jeszcze finansowany z budżetu miasta. Od tej daty nosił już nazwę: Państwowy Teatr im. Stefana Jaracza w Olsztynie. W tym samym miesiącu, 26 IX, teatr olsztyński utworzył także, istniejącą do 1976 r. pod jego zarządem, scenę budowy również materiał z postumentu wspomnianego już „Kriegerdenkmal”. Nie znaleziono wiarygodnych relacji o dacie ustawienia cokołu. Pomimo podjętych poszukiwań nie udało się także uzyskać informacji biograficznych na temat osoby i zawodowej działalności samego Jana Kubickiego. Wiadomo jedynie, że w omawianym okresie, tzn. w latach 1945–1947 mieszkał on w Olsztynie przy ul. 3 Maja 6 (obecnie Prosta). Delegacja dziennikarzy przebywała w województwie olsztyńskim 9–11 VI 1946 r. Goście zwiedzili Olsztyn i kilka innych miejscowości regionu w ramach zorganizowanej wycieczki terenowo-krajoznawczej. Brak przekazów o jej udziale w akcie odsłonięcia popiersia, por. *Wiadomości Mazurskie*, 1946, nr 132, z 12 VI.

12 APO, ZM, sygn. 411/4, k. 212, Pismo S. Wolickiego do MRN w Olsztynie z 1 IV 1946 r. Wolicki, argumentując na rzecz wsparcia tego przedsięwzięcia, pisał: „Musimy dla celów propagandy tych ziem uczynić wszystko, aby godnie przyjąć przedstawicieli prasy polskiej”. Cokół wykonany został z granitu, pozyskanego najprawdopodobniej z resztek mauzoleum Paula von Hindenburga w Olsztynku, chociaż niewykluczone, że wykorzystano do jego budowy również materiał z postumentu wspomnianego już „Kriegerdenkmal”. Nie znaleziono wiarygodnych relacji o dacie ustawienia cokołu. Pomimo podjętych poszukiwań nie udało się także uzyskać informacji biograficznych na temat osoby i zawodowej działalności samego Jana Kubickiego. Wiadomo jedynie, że w omawianym okresie, tzn. w latach 1945–1947 mieszkał on w Olsztynie przy ul. 3 Maja 6 (obecnie Prosta). Delegacja dziennikarzy przebywała w województwie olsztyńskim 9–11 VI 1946 r. Goście zwiedzili Olsztyn i kilka innych miejscowości regionu w ramach zorganizowanej wycieczki terenowo-krajoznawczej. Brak przekazów o jej udziale w akcie odsłonięcia popiersia, por. *Wiadomości Mazurskie*, 1946, nr 132, z 12 VI.

13 APO, ZM, sygn. 411/4, k. 189, Protokół posiedzenia Prezydium MRN w Olsztynie z 11 V 1946.

zy zupełnie niezwiązane z jego charakterem i tradycją¹⁴. Taką właśnie uroczystością był akt odsłonięcia popiersia Stefana Jaracza, stanowiący część składową pierwszego dnia obrad odbywającego się w sali Teatru Miejskiego, również nieprzypadkowo w dniach 9–10 VI 1946 r., I Wojewódzkiego Zjazdu Polskiej Partii Socjalistycznej¹⁵.

2 czerwca 1946 r. na łamach „Wiadomości Mazurskich” ukazał się artykuł poświęcony ostatnim pracom nad przygotowaniem popiersia. Czytelnikom przypomniano sylwetkę Jaracza, „wielkiego artysty dramatycznego”, „nieustraszonego bojownika o najczystsze hasła demokratyczne, starego, wiernego szermierza Polskiej Partii Socjalistycznej”. Podnosząc rangę wydarzenia, nie omieszkało wspomnieć o tym, że Olsztyn będzie pierwszym miastem w Polsce, które w taki sposób zamierza uczcić pamięć aktora. Z tekstu wynikało również, że MRN miała przyznać na budowę pomnika aż 280 tys. zł, z czego „dotychczas rozchodowano” jedynie 50 tys. zł. W rozmowie z dziennikarzem, autor projektu Jan Kubicki przyznał, że pracy jest jeszcze „po uszy”, a „na razie ustawione będzie na cokole na wprost teatru popiersie prowizoryczne”, które „w ciągu jednak kilku miesięcy wykute zostanie w granicie i w tej postaci ustawione już na stałe”¹⁶. Przytoczone informacje wskazują niedwuznacznie, że nie planowano jeszcze wówczas wykonania popiersia w brązie, a wymieniona, stanowczo zawyżona kwota, mogła stanowić tylko szacunkowe zabezpieczenie realizacji całego przedsięwzięcia.

Odsłonięcie popiersia Stefana Jaracza, pierwszego pomnika w powojennej historii miasta, na skwerze vis-à-vis wejścia do gmachu teatru, odbyło się o godz. 13.00, w niedzielę 9 czerwca 1946 r., z udziałem delegacji i pocztów sztandarowych PPS, Organizacji Młodzieży Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego, pracowników teatru, władz miejskich, wojska, lokalnej prasy oraz licznej rzeszy mieszkańców Olsztyna. Na uroczystości obecna była wdowa po aktorze, Jadwiga Jaraczowa¹⁷. Rolę mistrza ceremonii pełnił Stefan Matuszewski (1905–1985), minister informacji i propagandy Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej, członek Rady Naczelnej i Centralnego Komitetu Wykonawczego PPS, gość obrad zjazdu PPS w Olsztynie¹⁸.

W przemówieniu Matuszewski powiedział m.in.: „Za chwilę dokonam odsłonięcia pomnika wielkiego artysty, socjalisty, poety ludu, Stefana Jaracza, w dniu Pierwszego Woj. Zjazdu Delegatów PPS. Ma to swoją wymowę. – – Jest to symbol pracy socjalistycznej – symbol polskości”. W podobnym tonie wypowiadali się także I sekretarz Wojewódzkiego Komitetu PPS Józef Kretkowski i prezydent Olsztyna, również socjalista, Tadeusz Pałucki. Na szczególną uwagę zasługuje jednak wypowiedź Stanisława Wolickiego, który przedstawił postać Jaracza na tle „jego zmagania o upowszechnienie teatru dla mas pracujących, jego osiągnięć artystycznych i społecznych

14 Por. B. Łukaszewicz, *Polskie Stronnictwo Ludowe na Warmii i Mazurach w latach 1945–1947*, Olsztyn 1991, ss. 80–83.

15 Program I Wojewódzkiego Zjazdu PPS opublikowały *Wiadomości Mazurskie*, 1946, nr 128, z 6 VI.

16 Z. A., *Wielki artysta – bojownik postępu. Przed odsłonięciem pomnika Stefana Jaracza w Olsztynie*, *Wiadomości Mazurskie*, 1946, nr 125 z 2 VI. Autor artykułu po obejrzeniu odlewu popiersia ocenił, że twarz Jaracza „ujęta została w tym tragicznym wyrazie, który utrwalił pobyt artysty w obozie hitlerowskim”.

17 Jadwiga Jaraczowa przybyła do Olsztyna 8 VI 1946 r., a następnego dnia wieczorem obejrzała w teatrze premierowe przedstawienie *Panny Maliczewskiej* Gabrieli Zapolskiej, w reżyserii Zygmunta Chmielewskiego, ze scenografią Wiesława Makojnika, zob. *Ob. Jaraczowa w Olsztynie*, *Wiadomości Mazurskie*, 1946, nr 131 z 9 VI; B. Łukaszewicz, *Olsztyn 1945–1985*, s. 44.

Jadwiga Jaraczowa z Daniłowiczów (1886–1965), aktorka, w związek małżeński ze Stefanem Jaraczem wstąpiła 27 IX 1911 r. Z tego małżeństwa urodziła się córka Anna Jaraczówna, również aktorka. W okresie okupacji niemieckiej Jaraczowa prowadziła pod Otwockim schronisko dla dzieci – *Słownik biograficzny teatru polskiego*, s. 255.

18 Biogram S. Matuszewskiego, zob. Por. T. Mołdawa, *Ludzie władzy 1944–1991. Władze państwowe i polityczne Polski według stanu na dzień 28 II 1991*, Warszawa 1991, ss. 392–393.

w założonym przez siebie Teatrze »Ateneum« i jego niezłomnej działalności w PPS”. Jak zanotował dziennikarz „Wiadomości Mazurskich”, Wolicki, zwracając się „w mocnych słowach” do prezydenta miasta, miał zaapelować, aby „czuвано nad tym, żeby olsztyński Teatr im. S. Jaracza zawsze kroczył w myśl społecznych wskazań wielkiego patrona, iżby w teatrze nigdy nie zagnieżdżyło się polityczne i społeczne wstecznictwo, szermujące fałszywymi, obłudnymi frazesami »czystej sztuki«”. To wskazanie, niezależnie od propagandowego wymiaru całego wydarzenia, było do pewnego stopnia, wykładnią rzeczywistych zapatrywań Wolickiego na ideową i służebną rolę sztuki w życiu publicznym. Na zakończenie, przy dźwiękach „Czerwonego Sztandaru”, delegacje złożyły wieniec kwiatów, po czym zgromadzeni odśpiewali „Rotę”¹⁹.

Sprawa popiersia po odsłonięciu jego gipsowego odlewu pozostawała bez rozwiązania do końca 1946 r., chociaż jeszcze w czerwcu Wolicki apelował do władz miasta o uprzątnięcie skweru okalającego pomnik, wykonanie ścieżek, usunięcie resztek trawy i ewentualne zasadzenie kwiatów²⁰.

Dopiero w początkach stycznia 1947 r. Prezydium MRN podjęło rozmowy z Janem Kubickim na temat wykonania brązowego popiersia patrona teatru. W ich wyniku Kubicki, powołując się na „ustne porozumienie” z Prezydium MRN, zaproponował wykonanie rzeźby przy uprzednim „sporządzeniu modelu o wielkości 1,05 x 0,60 m, dokonanie jego odlewu w jednej z fabryk na terenie województwa olsztyńskiego” oraz ustawienie na cokole. Brąz miał dostarczyć i przetransportować Zarząd Miejski Olsztyna. Całkowity koszt przedsięwzięcia wykonawca określił na 120 tys. zł. Zgodził się także zrealizować zlecenie do dnia 29 marca, o ile władze miejskie złożą formalne zamówienie przed 1 lutego²¹.

Tydzień później, 21 stycznia, na posiedzeniu Prezydium MRN, mając na uwadze „dobro kultury polskiej”, podjęto uchwałę, w której upoważniano Zarząd Miejski do uwzględnienia w preliminarzu budżetu sumy 150 tys. zł na „dokończenie budowy pomnika S. Jaracza w Olsztynie”. Jednocześnie postanowiono oddelegować Witolda Zielińskiego do „współpracy z Zarządem Miasta i artystą – rzeźbiarzem ob. Kubickim, celem przypilnowania budowy pomnika”²².

19 (x), *Stefan Jaracz – człowiek symbol. Odsłonięcie pomnika wielkiego artysty w Olsztynie*, *Wiadomości Mazurskie*, 1946, nr 132 z 12 VI. W pracy J. Segieta (op. cit., s. 62) znajduje się krótki opis popiersia Jaracza: „Niewielki cokół dźwiga masywne popiersie. Szeroka, pełna twarz, ostre rysy chłopca”. Andrzej Wakar (*Z notatek i z pamięci*, s. 14), świadek tego wydarzenia, komentując po latach przemówienie Matuszewskiego, stwierdził: „Przemawiał ze swadą, tytułując Jaracza »towarzystwem«, zresztą słusznie, bo wielki artysta był socjalistą. Pomnik bardzo wiernie odtwarzał rysy Jaracza”. Biogram A. Wakara, zob. J. Chłosta, *Słownik Warmii (historyczno-geograficzny)*, Olsztyn 2002, ss. 387–388. W zespole aktowym Urzędu Pełnomocnika Rządu RP na Okręg Mazurski zachowała się *Ilustrowana kronika ziemi warmijsko-mazurskiej za lata 1945–1946*, w której znajduje się pięć fotografii z tej uroczystości, por. APO, UP, sygn. 390/276, k. 29–30. Cztery z nich zostały opublikowane w książce T. Prusińskiego, *Jest teatr w Olsztynie*, Olsztyn 2005, ss. 54–55, zob. też: R. Tomkiewicz, *Życie codzienne mieszkańców powojennego Olsztyna 1945–1956*, Olsztyn 2003, s. 306, przyp. 51.

Tadeusz Pałucki (1903–1974), wykształcenie średnie, członek PPS od 1926 r., od 3 XI 1945 r. p.o. prezydenta miasta Olsztyna, od 6 XI 1946 do 28 XI 1948 r. prezydent miasta Olsztyna, od 28 XII 1945 r. członek Olsztyńskiej Wojewódzkiej Rady Narodowej, od 20 I 1946 r. przewodniczący Prezydium MRN w Olsztynie. Biogram T. Pałuckiego, zob. K. Geldon, *Radni Olsztyńskiej Wojewódzkiej Rady Narodowej z lat 1945–1950. Materiały biograficzne*, KMW, 2003, nr 3, s. 341.

20 APO, ZM, sygn. 411/371, k. 75, Pismo S. Wolickiego do prezydenta miasta T. Pałuckiego z 24 VI 1946.

21 Dział Historii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie (dalej: DH MWM), sygn. 4559 OMO, Oferta Jana Kubickiego złożona Zarządowi Miejskiemu Miasta Olsztyna w sprawie wykonania popiersia Stefana Jaracza z 14 I 1947.

22 APO, ZM, sygn. 411/5, k. 69, Protokół posiedzenia Prezydium MRN w Olsztynie z 21 I 1947. Witold Zieliński (ur. 1 III 1907) od 20 I 1946 r. był członkiem MRN w Olsztynie z ramienia Stronnictwa Demokratycznego. Od 27 V 1946 r. członek Prezydium MRN, a od 28 IV 1947 do 28 VI 1948 r. wiceprezydent miasta Olsztyna. Członek Komitetu Wojewódzkiego SD w Olsztynie w latach 1945–1948. Por. *Kronika Olsztyna*, op. cit., s. 50, 56, 78, 105; APO, ZM, sygn. 411/427, k. 227, Pismo KW SD do Wydziału Administracyjnego Zarządu Miejskiego w Olsztynie z 22 XI 1946; *Wiadomości Mazurskie*, 1947, nr 214 z 2 XII.

Prezydium MRN, poszukując wykonawcy odlewu, pomimo oferty Kubickiego, zwróciło się z zapytaniem w tej sprawie do znanej firmy brązowniczej – Zakładu Wyróbów z Brązu i Odlewni Metali „Bracia Łopieńscy” sp. z o.o. w Warszawie²³. W odpowiedzi firma wyraziła gotowość „wykonania odlewu z brązu patynowanego według otrzymanego odlewu gipsowego popiersia Stefana Jaracza, bez dolnej płyty wraz z kotwami do zamocowania” za sumę 180 tys. zł. Kwota ta miała być pomniejszona o cenę brązu (30 zł za 1 kg), którego dostarczenie gwarantował zleceniodawca²⁴.

Potrzebny do wykonania odlewu brąz pozyskano według relacji Feliksa Zimnocha z niemieckiego cmentarza w Tannenbergu (Olsztynku). Było to około 350 kg surowca z przetopionych liter i płyt z grobowców²⁵. Brąz został dostarczony do Olsztyna i przekazany do odlewu na początku drugiej połowy lutego, co mogło oznaczać, że władze miejskie traktowały rozmowy z firmą „Bracia Łopieńscy” jako rodzaj zwykłego sondażu, obliczonego na wybór tańszego oferenta²⁶. Ostatecznie zdecydowano się na Warsztaty Elektrotechniczne Dyrekcji Okręgowych Kolei Państwowych, mieszczące się przy ul. Lubelskiej.

Ze sprawozdania Witolda Zielińskiego przedstawionego 18 marca 1947 r. na posiedzeniu prezydium MRN wynikało, że odlew korpusu pomnika Jaracza miał być wykonany już następnego dnia, a samej głowy, według zapewnień majstra odlewni Stefana Pawlickiego, przed przypadającymi na początek kwietnia świętami wielkanocnymi. W związku z tym ustalono wstępnie, że ustawienie gotowego popiersia na cokole odbędzie się pomiędzy 10 a 15 kwietnia²⁷. Przewidywany ter-

23 DH MWM, sygn. 4561 OMO, Pismo Prezydium MRN w Olsztynie do Firmy B-cia Łopieńscy z 10 II 1947 r. Na posiedzeniu Prezydium MRN, tydzień później, po wysłuchaniu sprawozdania W. Zielińskiego z przebiegu prac nad wykonaniem popiersia, postanowiono przesłać firmie „Bracia Łopieńscy”, fotografię gipsowego modelu rzeźby; APO, ZM, sygn. 411/5, k. 74, Protokół posiedzenia Prezydium MRN z 17 II 1947. Firma „Bracia Łopieńscy” została założona w 1862 r. w Warszawie przez Jana Łopieńskiego, brązownika, cyzela, odlewnika i rzeźbiarza. Jego pracę kontynuowali kolejno synowie Grzegorz, Feliks i Ignacy oraz wnukowie Tadeusz, Władysław i Zdzisław. Po 1945 r. firma odrestaurowała i przywróciła stolicy większość znanych pomników, w tym m.in. Mikołaja Kopernika, króla Zygmunta III Wazy, Adama Mickiewicza i Syreny. W 1950 r., decyzją władz państwowych, została znacjonalizowana. Sześć lat później Tadeusz Łopieński uzyskał zgodę na otwarcie małego zakładu pod nazwą „Pracownia Metalowej Sztuki Zdobniczej, dawniej Bracia Łopieńscy”. Obecnie tradycje rodzinne kontynuuje córka Tadeusza, Anna Łopieńska-Lipczyk, prowadząc wraz z mężem Wojciechem „Pracownię Sztuki Dekoracyjnej, dawniej Bracia Łopieńscy” – M. Dubrawska, H. Sołtan, *Brązownictwo warszawskie w XIX i XX wieku. Od Norblina do Łopieńskich*, Warszawa 1999; T. Łopieński, *Okruchy brązu*, Warszawa 1982.

24 DH MWM, sygn. 4563 OMO, Pismo firmy „Bracia Łopieńscy” do Prezydium MRN w Olsztynie z 26 II 1947.

25 OBN, Zbiory Specjalne., sygn. R-479, Wspomnienia Feliksa Zimnocha z lat 1945–1948, oprac. R. Szymański, Warszawa, grudzień 1964, ss. 15–16. Zimnoch przytacza treść dwóch dokumentów, prawdopodobnie z 1947 r., dotyczących tej sprawy. W pierwszym, skierowanym przez Okręgowy Urząd Likwidacyjny w Olsztynie do Prezydium MRN, określono koszt pozyskanych 350 kg brązu na kwotę 5740 zł, do zapłacenia przez władze miasta. Drugi był upoważnieniem wystawionym F. Zimnochowi i W. Zielińskiemu przez Prezydium MRN w Olsztynie do odbioru ładunku brązu i przewiezienia go z „mauzoleum Hindenburga do Olsztyna”. Tę ostatnią informację potwierdza W. Zieliński w swoim tekście pt. *Historia pomnika, w: XV lat Teatru im. Stefana Jaracza na Warmii i Mazurach*. Por. R. Tomkiewicz, op. cit. F. Zimnoch (ur. 19 III 1889 r. w Dobrzyniewie, pow. białostocki), wykształcenie podstawowe, członek Socjał-Demokracji Królestwa Polskiego i Litwy, Komunistycznej Partii Zachodniej Białorusi, od marca 1945 r. Polskiej Partii Robotniczej, później w Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Więzień polityczny w okresie carskim i w II RP, w czasie II wojny zesłany do obozu koncentracyjnego Stutthoff. W omawianym okresie przewodniczący Prezydium MRN w Olsztynie od 27 V 1946 do 28 IV 1947 r. Zob. Wspomnienia Feliksa Zimnocha, (nota biograficzna); *Kronika Olsztyna*, ss. 56–57.

26 20 II 1947 r. Kubicki zwrócił się z prośbą do Prezydium MRN o dodanie do dostarczonego z mauzoleum brązu 20 kg miedzi, aby jak stwierdził – „uzyskać po stopieniu brązu i miedzi odpowiedni stop i dobrą patynę na pomniku”. Prośba została załatwiona przychylnie – DH MWM, sygn. 4562 OMO, Pismo J. Kubickiego do Prezydium MRN z wnioskiem o wydanie 20 kg miedzi na odlew pomnika S. Jaracza.

27 APO, ZM, sygn. 411/5, k. 82, Protokół posiedzenia Prezydium MRN w Olsztynie z 18 III 1947. Podczas posiedzenia Prezydium zwróciło się także do W. Zielińskiego z zaleceniem „zwrócenia baczniejszej uwagi na Teatr Miejski, z które-

min nie został jednak dotrzymany. Być może przyczyną opóźnienia był spór jaki toczył Kubicki ze Stefanem Nafalskim, nowym komisarycznym dyrektorem teatru. Dotyczył on prawa do własności odlewu gipsowego popiersia, które po zdjęciu z cokołu zostało umieszczone w holu teatralnym. Konflikt został zażegnany dopiero po wyrażeniu zgody przez Zarząd Miejski na zakup odlewu przez dyrekcję placówki²⁸.

Prace związane z wykonaniem brązowego popiersia Stefana Jaracza, które według relacji Zielińskiego trwały „około sześciu tygodni” i zostały przeprowadzone „bezpłatnie przez pracowników DOKP”, zakończyły się 14 maja 1947 r. Tego dnia komisja delegowana przez Zarząd Miasta w składzie: Witold Zieliński, inż. arch. Władysław Muzolf kierownik Wydziału Technicznego Zarządu Miejskiego oraz Julian Gniok kierownik referatu Nadzoru Budowlanego Zarządu Miejskiego, w obecności autora projektu, dokonała oględzin ustawionego na cokole odlewu popiersia ze spławu brązowego.

W protokole końcowym stwierdzono: „odlew brązowy popiersia Stefana Jaracza o wadze około 520 kg został wykonany, odlany i ustawiony na cokole przez rzeźbiarza Jana Kubickiego, według oryginału wyrzeźbionego przez tegoż Kubickiego. Ze względu na to, że omawiany odlew został wykonany zadowalniająco [!], komisja stawia wniosek o zakwalifikowanie wykonanej pracy jako całkowicie wykonanej i o wypłacenie rzeźbiarzowi Janowi Kubickiemu kwoty 120 000 tys. zł”²⁹.

Osobnego komentarza wymaga cytowana relacja Witolda Zielińskiego. Tekst napisany po upływie kilkunastu lat od omawianych wydarzeń zawiera bowiem wiele informacji, których wiarygodność nie znajduje potwierdzenia w rzeczywistym rozwoju wypadków. Zdaniem autora pieniądze zgromadzone na budowę pomnika pochodziły „z tzw. funduszy reprezentacyjnych poszczególnych dyrektorów i prezesów i wystarczyły jedynie na wykonanie gipsowego popiersia”. Nie wykluczając i takich źródeł finansowania, należy jednak pamiętać o udokumentowanej subwencji przyznanej na realizację projektu przez MRN w Olsztynie. Co ważniejsze, po wykonaniu przez Kubickiego dwóch egzemplarzy gipsowego modelu popiersia jeden z nich miał zostać ustawiony na

go łona powstała inicjatywa budowy pomnika, a obecnie cały jego ciężar musi dźwigać Zarząd Miejski, który i tak ma wielkie trudności finansowe”. Przy tej okazji warto również wspomnieć, że na tym samym posiedzeniu rozpatrywano pismo Państwowego Zakładu Budowlano-Kamienniarzkiego w Olsztynie z 11 III 1947 r. Kierownictwo Zakładu zwracało się w nim z prośbą do Prezydium MRN, „aby z naleźności dla ob. Kubickiego za wykonanie pomnika Jaracza wypłacono im 13 768 zł, na którą to sumę ob. Kubicki jest u nich obciążony”. W odpowiedzi Prezydium MRN postanowiło powiadomić Zakład, że „sprawę tę mogą załatwić tylko na drodze sądowej” – *Ibidem*, k. 79. Dyrektorem komisarycznym teatru po odwołaniu Stanisława Wolickiego był od 25 XI 1946 r. Stefan Nafalski – *ibidem*, k. 51. Protokół z posiedzenia Prezydium MRN w Olsztynie z 25 XI 1946.

S. Nafalski (ur. w 1903 r. w Chełmie Lubelskim), przed objęciem stanowiska dyrektora teatru pracował jako inspektor finansowo-gospodarczy Delegatury Ministerstwa Przemysłu w Olsztynie, członek PPR, od 29 XI 1948 r. p.o. prezydenta Olsztyna – *Kronika Olsztyna*, s. 116; R. Tomczyk, *op. cit.*, s. 297. Nafalski pełnił swoje obowiązki do 24 VI 1947 r., kiedy to nominację na stanowisko dyrektora Teatru otrzymał Janusz Strachocki (1892–1968), znany aktor i reżyser scen warszawskich. Po objęciu urzędowania przez nowego dyrektora, Nafalski pełnił funkcję kierownika administracyjnego placówki. Dyrektorem naczelnym teatru Nafalski został ponownie od 1 XI 1952 do 30 X 1953 r. – APO, ZM, sygn. 411/372, k. 21, Pismo W. Padwy, w/z dyrektora Departamentu Teatru Ministerstwa Kultury i Sztuki do T. Pałuckiego prezydenta miasta Olsztyna z 3 VI 1947; *ibidem*, k. 35, Nominacja wystawiona Januszowi Strachockiemu przez M. Rusinka, dyrektora Departamentu Teatru Ministerstwa Kultury i Sztuki z 24 VI 1947. Por. *XV lat Teatru im. Stefana Jaracza*; R. Tomczyk, *op. cit.*, ss. 299–302.

28 APO, ZM, sygn. 411/372, k. 6, Pismo S. Nafalskiego do Zarządu Miejskiego w Olsztynie z 5 V 1947; *ibidem*, k. 7. Pismo wiceprezydenta miasta Olsztyna J. Smoleńskiego do S. Nafalskiego, dyrektora Teatru Miejskiego im. S. Jaracza z 21 V 1947.

29 APO, ZM, sygn. 411/371, k. 26, Protokół oględzin pomnika Stefana Jaracza z 14 V 1947; W. Zieliński, *op. cit.* Wskazana w protokole ilość zużytego brązu dotyczyła najprawdopodobniej jednak nie samego odlewu popiersia, ale surowca wykorzystanego w procesie jego wykonania. W prasie olsztyńskiej nie zamieszczono informacji o tym wydarzeniu.

cokole już „późną jesienią 1945 roku”, a drugi, „roboczy”, rzeczywiście „przeznaczony jako dusza (rdzeń) do metalowego odlewu” miano ulokować w kulisach teatru. Po pierwsze, Kubicki nie mógł wykonać odlewów już w końcu 1945 r., ponieważ jak wskazują relacje prasowe, dopiero w początkach czerwca 1946 r. sporządził „po wielu próbach” egzemplarz gipsowy umieszczony na postumencie i odsłonięty podczas opisywanej już uroczystości. Po drugie, do gmachu teatru mogła być przeniesiona tylko jego wersja zdjęta z cokołu, skoro forma „robocza” miała posłużyć do wykonania odlewu brązowego, zaś sam rzeźbiarz tak usilnie zabiegał o uznanie swego prawa własności do eksponowanego już modelu. W swojej relacji, pisząc o własnej roli jako „organizatora prac związanych z budową nowego, trwałego pomnika”, Zieliński mylnie określa siebie także mianem wiceprezydenta Olsztyna, którą to funkcję objął naprawdę dopiero w kwietniu 1947 r. Podaje również zanizoną kwotę 100 tys. zł wyasygnowaną przez Zarząd Miejski.

Najistotniejsze jednak z punktu widzenia rzetelności przekazu historycznego jest zupełnie błędne stwierdzenie autora, że „w przeddzień 1 maja 1946 roku, w godzinach przedpołudniowych, gipsowy model został zdjęty z cokołu i zastąpiony nowym, brązowym”, zaś jego uroczyste odsłonięcie miało nastąpić 9 czerwca³⁰.

Wymienione, ewidentne błędy i pomyłki w relacji W. Zielińskiego można oczywiście potraktować nie jako świadomą chęć upiększania przeszłości, a jedynie złożyć na karb niedoskonałości pamięci ludzkiej. Wersja ta jednakże, upubliczniona i powielona w obiegu naukowym oraz publicystycznym, przez wiele lat funkcjonowała bez koniecznego sprostowania³¹.

Zamknięcie sprawy wykonania popiersia Jaracza nie oznaczało jednak wcale końca kłopotów związanych z samym pomnikiem. Problemem pozostawał wciąż brak stosownego napisu, którym niewątpliwie należało opatrzyć postument. Pierwszym sygnałem świadczącym o zamiarze działań w tym zakresie było pismo Tadeusza Pałuckiego do Prezydium MRN z marca 1948 r. Prezydent miasta zwracał się w nim „z prośbą o pomoc” w podjęciu decyzji co do treści inskrypcji, wyboru materiału, z którego miałyby być ona wykonana oraz wskazania właściwego miejsca jej umieszczenia. Powołując się na propozycję pracowników Wydziału Technicznego Zarządu Miejskiego, Pałucki sugerował wykucie napisu w kamieniu, u podnóża cokołu, w brzmieniu: „Stefanowi Jaraczowi – społeczeństwo 1946”³².

Pomimo przedstawienia propozycji sprawa nie ruszyła z martwego punktu aż do wiosny 1949 r. Być może powodem tego stanu rzeczy była niechęć kolejnych następców Pałuckiego na stanowisku prezydenta Olsztyna, którzy znając socjalistyczną przeszłość Jaracza, starali się pomijać jego dorobek, działając w realiach toczzonej wówczas „walki z odchyleniem prawicowym i nacjonalistycznym”, zakończonym ostatecznie faktyczną likwidacją PPS w ramach narzuconej, tzw. jedności organicznej ruchu robotniczego³³. Niezależnie od wpływu postępującego procesu stalinizacji życia społecznego, wydaje się jednak, że o decyzji władz miejskich umieszczenia napisu przesądziły zdecydowanie bardziej prozaiczne względy.

30 W. Zieliński, op. cit.; Z. A., *Wielki artysta – bojownik postępu*.

31 Por. C. Browiński, op. cit., s. 129; J. Segiet, op. cit., ss. 65–66; B. Łukaszewicz, *Olsztyn 1945–1985*, s. 44. Łukaszewicz w pracy *Polskie Stronnictwo Ludowe*, s. 83, przyp. 130, pisząc o odsłonięciu pomnika Jaracza, zwrócił uwagę, że „było to najprawdopodobniej gipsowe popiersie, które dopiero w następnym roku wymieniono na odlew brązowy”.

32 APO, ZM, sygn. 411/371, k. 150, Pismo prezydenta T. Pałuckiego do Prezydium MRN z 26 III 1948.

33 Andrzej Wakar (op. cit., s. 14), wspomina, nie przesądzając o stopniu wiarygodności tej relacji, jakoby Nafalski „utrzymywał, że pomnik ten, podobnie jak i teatr, nie powinien posiadać żadnego napisu, że jak z architektury gmachu każdy powinien wnosić, że to jest teatr, tak z usytuowania pomnika każdy wiedzieć powinien, że to jest pomnik »patrona« teatru”. Z kolei Czesław Browiński miał być według tego przekazu przeciwny propozycji Wakara, aby zamieścić w napisie „wzmiankę o socjalistycznych przekonaniach Jaracza”.

Czesław Browiński (1911–1972), absolwent Wydziału Prawa Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, w latach 1945–1948 m.in. wicestarosta giżycki i morąski, w latach 1948–1949 naczelnik Wydziału Samorządowego w Urzędzie Wo-

W pierwszej połowie kwietnia 1949 r. na łamach „Życia Olsztyńskiego” ukazał się artykuł wskazujący na pilną potrzebę wykonania napisu i zakończenia „anonimowego żywota wielkiego aktora” na pomniku. Jako główny powód podawano konieczność likwidacji częstych „nieporozumień, kiedy całe nieraz wycieczki, oglądając pomnik Jaracza, snują najbardziej nieprawdopodobne domysły, kto właściwie został na pomniku uwieczniony”³⁴.

16 kwietnia 1949 r. na posiedzeniu kolegium Zarządu Miejskiego podjęto uchwałę o zatwierdzeniu kosztorysu prac związanych z wykuciem „liter na płycie granitowej pomnika St. Jaracza w Olsztynie”, na które przeznaczono kwotę 20 tys. zł³⁵.

Według Czesława Browińskiego 30 kwietnia, a więc w przeddzień święta 1 Maja „na zlecenie ustępującego prezydenta miasta”, a ściślej II wiceprezydenta Kazimierza Frąckiewicza wryto na cokole słowa: „Wielkiemu artyście – Stefanowi Jaraczowi – więźniowi Oświęcimia”³⁶.

W relacji nie wspomniano o dacie „1946”, również wykutej na płycie pomnika. Stało się tak być może dlatego, że jak wskazuje dostępna dokumentacja zdjęciowa, w późniejszym okresie uległa ona zmianie. Przynajmniej do 1968 r., o czym świadczą fotografie pomnika i samego napisu zamieszczone w karcie ewidencyjnej Miejsca Pamięci Narodowej Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Olsztynie, widniała tam właśnie data „1946”³⁷. Na współczesnych, a zarazem najstarszych zachowanych fotografiach publikowanych w prasie, pochodzących z 1997 r., widać natomiast wyraźnie ślady przekucia jej ostatniej cyfry na „5”, co w efekcie sprawiło, że datacja jest obecnie o rok wcześniejsza³⁸. Nie udało się ustalić, kto, kiedy i dlaczego podjął taką decyzję, chociaż prawdopodobnie wynikała ona z chęci utrwalenia na cokole daty zgodnej z rokiem śmierci patrona teatru. Abstrahując od mniej lub bardziej uzasadnionych powodów, którymi kierowali się decydenci, była ona jednak niesłuszna z racji swej niezgodności z faktycznym terminem odsłonięcia obiektu.

W gorącym okresie polskiego Października 1956 r. przed Teatrem im. S. Jaracza miał miejsce pierwszy z wieców mieszkańców miasta, zwołany przez zarząd olsztyńskiego Oddziału Stowarzyszenia Dziennikarzy Polskich. 21 października o godz. 15.00, na schodach teatru, które pełniły rolę trybuny i skwerze wokół pomnika zgromadziło się kilka tysięcy osób, w tym przedstawiciele Komitetu Wojewódzkiego PZPR i Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej. Ogółem zabrało głos szesnastu mówców, wśród których najbardziej zapamiętano przemówienie Bohdana Kurowskiego, ówczesnego publicysty dwutygodnika „Warmia i Mazury”³⁹. Zgromadzeni uchwalili rezolucję

jewódzkim w Olsztynie, prezydent miasta Olsztyna od 30 III 1949 do 5 VI 1950 r., później kierownik Wydziału Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Olsztynie, por. *Kronika Olsztyna*, ss. 129–130, 160; C. Browiński, op. cit., ss. 339–340 (nota redakcyjna).

34 (n), *Anonimowy pomnik w Olsztynie musi doczekać się tablicy ku czci St. Jaracza*, *Życie Olsztyńskie*, 1949, nr 100, z 11 IV. Według A. Wakara (*Z notatek i z pamięci*, s. 14) o decyzji władz miejskich umieszczenia napisu przesądziły „liczne wycieczki ze wsi, które gapily się na pomnik Jaracza, komentując: patrzcie, nie sprzątnęli jeszcze pomnika po Niemcach”.

35 APO, ZM, sygn. 411/72, k. 113, Protokół posiedzenia kolegium Zarządu Miejskiego w Olsztynie z 16 IV 1949. Na kolejnym posiedzeniu kolegium podjęło uchwałę w sprawie częściowej zmiany treści punktu trzeciego tej uchwały, wprowadzając zapis: „wykucie liter na pierwszym stopniu pomnika Jaracza” – ibidem, k. 127, Protokół posiedzenia kolegium Zarządu Miejskiego w Olsztynie, z 23 IV 1949 r. Por. też *Napis na pomniku*, *Życie Olsztyńskie*, 1949, nr 111 z 24 IV.

36 C. Browiński, op. cit., s. 88; B. Łukaszewicz, *Olsztyn 1945–1985*, s. 107. Miejskowa prasa nie informowała o tym wydarzeniu.

37 Por. Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Olsztynie, Karta ewidencyjna Miejsca Pamięci Narodowej, Pomnik Stefana Jaracza naprzeciw teatru, sporządził B. Sałuda, [Olsztyn] 20 X 1968 (bez numeru rejestru). Formalnym właścicielem i administratorem pomnika oraz terenu, na którym został usytuowany, był wówczas Wydział Gospodarki Komunalnej Powiatowej Miejskiej Rady Narodowej w Olsztynie, a patronat nad nim sprawował Teatr im. S. Jaracza.

38 Zob. Fotografie J. Kondrackiego i E. Rudzkiego, *Gazeta Olsztyńska* 1997, nr 130 i 134 z 7 VII i 13 VII.

39 Szerzej na ten temat: *Rok 1956 na Warmii i Mazurach. Wybór źródeł*, wydał B. Łukaszewicz, Olsztyn 1998, s. IX i 109–111. Por. S. Jermakowicz, *Olsztyńska rewolucja 1956. Rozmowa z prof. Bohdanem Łukaszewiczem z WSP w Olsztynie*,

zawierającą sformułowane w sześciu punktach postulaty, dotyczące m.in. zagwarantowania konstytucyjnych „swobód dla prasy, radia i organizacji społecznych”, „politycznego i gospodarczego równouprawnienia ludności miejscowego pochodzenia i mniejszości narodowych”, „pełnej i publicznej rehabilitacji ludzi skrzywdzonych i niesłusznie karanych oraz wypędzenia z województwa wszystkich krzywdzicieli ludności miejscowej”, czy też „powołania komisji sejmowej dla zbadania ekonomicznej i politycznej sytuacji” na Warmii i Mazurach oraz specjalnej „komisji do zbadania sytuacji na WSR i rozbudowy uczelni”⁴⁰.

Niespełna siedem lat później, 17 sierpnia 1963 r., ówcześni dyrektorzy i kierownicy artystyczni Teatru „Ateneum” im. S. Jaracza w Warszawie Janusz Warmiński oraz Teatrów Dramatycznych im. S. Jaracza w Olsztynie i Elblągu Aleksander Sewruk podpisali umowę „na czas nieograniczony” o bliskiej współpracy „w celu wymiany przedstawień oraz innych doświadczeń w dziedzinie artystycznej i technicznej”. Z okazji tej uroczystości, a także zbliżającej się osiemnastej rocznicy śmierci patrona aktorzy obu placówek teatralnych Aleksandra Ślaska i Roman Metzler, w obecności kierownictwa zespołów, złożyli okolicznościowy wieniec pod olsztyńskim pomnikiem S. Jaracza⁴¹.

Ostatni raz popiersie artysty stało się bezpośrednim bohaterem prasowych relacji latem 1997 r. Było to, niestety, wydarzenie bolesne, akt zwykłego wandalizmu, okrywający wstydem jego sprawców. W nocy z 4 na 5 lipca grupa dziewięciu nietrzeźwych młodych ludzi, z których tylko trzech było pełnoletnich, znalazła się w okolicach pomnika. Jeden z nich wspiął się na cokół i zepchnął popiersie na bruk. W wyniku upadku od korpusu odleciała głowa, a od głowy odłamał się nos. Uszkodzone popiersie zostało zabezpieczone i złożone w magazynie Miejskiego Zarządu Dróg, Mostów i Zieleni w Olsztynie. Z uwagi na to, że zniszczenia nie okazały się zbyt poważne, rekonstrukcja pod kierunkiem Barbary Zalewskiej, miejskiego konserwatora zabytków, została przeprowadzona szybko i sprawnie, a jej całkowity koszt wyniósł 3,5 tys. zł. Brązowe popiersie Jaracza powróciło na swoje miejsce już 10 lipca. Uczestnicy tego w istocie barbarzyńskiego wybryku zostali ujęci przez policję, a główny winowajca odpowiadał przed sądem pod zarzutem „uszkodzenia mienia społecznego”⁴².

Pomnik wielkiego mistrza sceny polskiej na trwałe wrósł w krajobraz miasta, stanowi nie tylko element architektonicznej zabudowy, ale przede wszystkim symbol kultury stolicy Warmii i Mazur, którego jednym z najważniejszych filarów pozostaje niezmiennie olsztyński teatr jego imienia.

Gazeta Olsztyńska, 1996, nr 197 z 18–20 X. Tam też zamieszczono fotografię W. Kapusty z wiecu przed Teatrem im. S. Jaracza. Inne fotografie tegoż autora z wiecu zostały opublikowane w cytowanym już artykule E. Lenkiewicz, op. cit., s. 188 oraz publikacji B. Łukaszewicza, *Październik 1956*, w: *Kalendarz Olsztyna 2006*, pod red. T. Śrutkowskiego, R. VIII, Olsztyn 2005, ss. 202–211.

40 Pełny tekst rezolucji, w: *Rok 1956*, ss. 111–112.

41 Zob. *XX lat Teatru im. Jaracza*, s. 51.

42 Zob. eska, *Zniszczyli Jaracza*, Gazeta Olsztyńska, 1997, nr 130 z 7 VIII (tam fot. J. Kondrackiego przedstawiająca uszkodzone popiersie); lek, *Jaracz wróci*, Gazeta Olsztyńska, 1997, nr 131 z 8 VII; eska, *Powrót Jaracza*, Gazeta Olsztyńska, 1997, nr 134 z 11–13 VII. Warto wspomnieć, że w 1999 r. na zamówienie miejskiego konserwatora zabytków w Olsztynie, przeprowadzono ekspertyzę dotyczącą stanu zachowania i programu prac konserwatorskich kilku obiektów brązowych znajdujących się na terenie miasta. W przypadku popiersia Jaracza stwierdzono m.in.: „odlew brązowy pokryty warstwą patyny szlachetnej, węglanowej jest zanieczyszczony w wielu miejscach luźnymi warstwami siarczanów miedzi. Występuje także korozja chlorkowa”. Koszt ewentualnych prac konserwatorskich oszacowano na 5 tys. zł. Por. Miejski Konserwator Zabytków w Olsztynie, Ekspertyza dr. J. Krause z Pracowni Konserwacji Zabytków Obiektów Metalowych Instytutu Zabytkoznawstwa i Konserwacji Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu z 1999 r., dotycząca stanu zachowania i programu prac konserwatorskich brązowych obiektów znajdujących się w Olsztynie: popiersia Michała Lengowskiego, popiersia Stefana Jaracza, płyty Aleksandra Zubelewicza.

Das Stefan-Jaracz-Denkmal in Olsztyn**Zusammenfassung**

Nach dem 2. Weltkrieg begann in Olsztyn / Allenstein das polnische Kulturleben zu blühen. Der erste Nachkriegsdirektor des Allensteiner Stadttheaters – ein Schauspieler, Regisseur und Organisator Stanislaw Wolicki (1892–1963) – setzte sich als Erstes zum Ziel, dem Theater den Namen eines großen polnischen Schauspielers Stefan Jaracz (1883–1945) zu verleihen und sein Denkmal zu errichten. Für die Wahl Jaracz' als Namensgeber waren diverse Argumente ausschlaggebend; davon das wichtigste – die Gesamtheit von seiner schauspielerischen Tätigkeit und politisch-sozialen Einstellung, die man mit einer Devise Jaracz' zusammenfassen könnte: „Von jedem Theater verlange ich den Ideendienst.“

Die feierliche Enthüllung des Jaracz-Denkmal, das als erstes Denkmal in der polnischen Nachkriegsgeschichte der Stadt errichtet wurde, fand am 9. Juni 1946 auf einer Grünfläche gegenüber dem Stadttheater statt.

Übersetzung Magdalena I. Sacha